

College voor Toetsen en Examens

KUNST (BEELDENDE VORMGEVING/ DANS/DRAMA/MUZIEK/ALGEMEEN VWO

SYLLABUS CENTRAAL EXAMEN 2021
NADER VASTGESTELD

Versie 5, juli 2020

Toelichting bij de titel van de deze syllabus:

Deze syllabus geldt voor het CE van het jaar 2021. Syllabi van de jaren vóór 2021 zijn niet meer geldig en wijken geheel af van deze versie.

Deze syllabus is nader vastgesteld. Op diverse plaatsen zijn er aanvullingen of wijzigingen gedaan vergeleken met de syllabus 2021 die in 2019 werd gepubliceerd. De wijzigingen zijn blauw gearceerd.

Verantwoording:

© 2020 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	5
1 Inleiding	6
2 Examenstof centraal examen	8
3 Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	9
3.1 Domein A: Vaardigheden	9
3.2 Domein B: Invalshoeken voor reflectie	9
3.3 Domein C: Onderwerpen	9
3.3.1 Onderwerp 1 : Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw	10
3.3.2 Onderwerp 2: Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw	12
3.3.3 Onderwerp 3: Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	14
3.3.4 Onderwerp 4: Massacultuur vanaf 1950	16
4 Het centraal examen	18
4.1 Zittingen centraal examen	18
4.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift	18
4.3 Hulpmiddelen	18
4.4 Computertoetsing	18
Bijlage 1. Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo	19
Bijlage 2. Nadere explicitering van termen en begrippen	21

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader orde.

Het College voor Toetsen en Examens geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar hun aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2021. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2022 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld.

Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2021 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2020 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd of blauw gemarkeerd indien de syllabus tussentijds nader is vastgesteld. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2021 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. P.J.J. Hendrikse

1 Inleiding

In de vernieuwde tweede fase bestaan naast de 'oude' kunstvakken muziek, handvaardigheid, tekenen en textiele vormgeving vier 'nieuwe' kunstvakken:

- kunst (drama),
- kunst (dans),
- kunst (beeldende vormgeving) en
- kunst (muziek).

De 'nieuwe' kunstvakken heten 'nieuw' omdat zij bij de invoering van de tweede fase aan het eind van de vorige eeuw naast de bestaande kunstvakken werden ingevoerd. De kunstvakken 'nieuwe stijl' worden in deze syllabus in het vervolg dikwijls gezamenlijk aangegeven als kunst (drama etc).

Wijzigingen (2007) ten opzichte van de oude situatie in de tweede fase:

De vaknamen zijn veranderd: de vakken ckv2 en ckv3 en het combinatievak (ckv2,3) zijn vervangen door kunst (drama), kunst (dans), kunst (muziek) en kunst (beeldende vormgeving).

Ckv2 kende geen centraal examen, wel een door de CEVO beschikbaar gestelde 'centrale' eindtoets die deel uitmaakte van het schoolexamen. Kunst (drama etc.) heeft een schoolexamen en een centraal examen. Dat centraal examen bepaalt net als bij de andere vakken de helft van het eindcijfer. Net als de vroegere door de CEVO geleverde eindtoets is het centraal examen een computerexamen. De kunstvakken (drama etc.) hebben alle vier hetzelfde centraal examen met de naam kunst (algemeen).

Wat is er uniek aan de nieuwe kunstvakken in de vernieuwde tweede fase?

De 'nieuwe' kunstvakken zijn de eerste vakken op het havo en vwo met uitsluitend een computerexamen als centraal examen. Dat vergt van scholen een zorgvuldige planning en voorbereiding.

Bovendien is het vrij uniek dat bij de 'nieuwe' kunstvakken een smal deelvak kunst (algemeen) is blijven staan dat uitsluitend een centraal examen heeft.

Verder is het mogelijk dat een kandidaat examen aflegt in twee kunstvakken onder bepaalde voorwaarden. Raadpleeg voor meer informatie en regelgeving Het Examenblad,

www.examenblad.nl.

Enkele belangrijke veranderingen in het programma van het centraal examen in de vernieuwde tweede fase:

- Het werkwoord 'aangeven' omvat activiteiten als beschrijven, onderzoeken en interpreteren, maar ook beargumenteren en onderbouwen.
- Het subdomein *Kunst en religie, levensbeschouwing* kent één eindterm. Enkele voorbeelden staan in het Aanhangsel. De inhoud van het subdomein is ongewijzigd.
- Havo-programma¹
 - Aan het programma is toegevoegd het subdomein esthetica (gedeeltelijk overgenomen van de inhoud van het vwo-programma en aangepast);
 - in het programma is in het subdomein Burgerlijke cultuur uitgebreid naar analogie van de inhoud van hetzelfde subdomein in het vwo-programma.
- Het College voor Toetsen en Examens maakt indien nodig ook nog andere beperkingen en/of specificaties bekend van de examenstof. Dit kan met name betrekking hebben op het onderwerp Massacultuur. Daardoor kan dit onderwerp geactualiseerd en uitgebreid worden

Deze syllabus bestaat uit de tekst van het geglobaliseerde examenprogramma, gevolgd door een toelichting op de examenstof waarop het centraal examen betrekking heeft.

¹ Tekst in deze syllabus met betrekking tot het havo is ter informatie opgenomen.

2 Examenstof centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C, in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De vier onderwerpen uit domein C waar het centraal examen betrekking op heeft zijn in de komende jaren:

Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)
2020	2021	2022	2023
Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw	Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw	Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw	Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw
Burgerlijke cultuur in de zeventiende eeuw	Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw	Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw	Burgerlijke cultuur in de zeventiende eeuw
Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw
Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw	Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw	Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw	Massacultuur in de tweede helft van de twintigste eeuw

3 Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

3.1 Domein A: Vaardigheden

Eindterm 1

De termen en begrippen die op het examen bekend worden verondersteld, zijn noodzakelijk voor het bereiken van twee doelen:

- vaardigheid (adequate receptie en reflectie),
- kennis (begrip van verbanden tussen kunst en cultuur).

Deze doelen hangen vanzelfsprekend met elkaar samen en zijn inhoudelijk gerelateerd aan de domeinen B en C. De functie van kunst zoals aangegeven in de invalshoeken van domein B kan maar zelden los worden gezien van het kunstwerk zelf. Binnen het werkveld is men het er bovendien over eens dat het ongewenst is functie en kunstwerk geheel los te koppelen. Voor het nader beschouwen / beluisteren van een kunstwerk in het kader van Kunst (algemeen) is veelal een discipline-georiënteerd begrippenapparaat nodig. Dit is de reden waarom eindterm 1 uit domein A opgesteld is. Veel voor 'adequate receptie en reflectie' benodigde begrippen zijn basaal en begrepen in wat in de voorafgaande jaren is aangeleerd. De overige zullen alsnog binnen het programma Kunst (algemeen) moeten worden verworven.

Het examenprogramma kent geen begrippenlijst. In het werkveld is echter gebleken dat er behoefte is aan een nadere explicitering van termen en begrippen uit het beschouwingsapparaat van de verschillende kunstdisciplines. Met Bijlage 2 biedt het College voor Toetsen en Examens daarom een aanzet tot verheldering van begrippen uit de verschillende disciplines. Het beschouwingsniveau dat hierbij gehanteerd wordt, gaat niet verder dan voor kunst (algemeen) nodig is. Verdergaande disciplinebeschouwing komt in de schoolexamens van de verschillende disciplines aan de orde.

Bijlage 2 is een tekst die aangevuld en verbeterd kan worden. Het betreft niet een uitbreiding van lesstof, noch een nieuw examenprogramma. Het is een handreiking voor leraren van de vier disciplines van het vak kunst (algemeen) om de begrippen die in het c.e. gehanteerd zouden kunnen worden op gelijke wijze te interpreteren en te hanteren bij de correctie.

3.2 Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Eindtermen 2 tot en met 7

De concrete invulling van de invalshoeken is verbonden met de onderwerpen, genoemd in domein C eindterm 8. Een nadere uitwerking staat in de toelichting op de onderwerpen binnen die eindterm.

3.3 Domein C: Onderwerpen

Eindterm 8

3.3.1 **Onderwerp 1 : Hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw**

Accenten binnen het onderwerp:

- paleizen, villa's, tuinen;
- commedia dell'arte, komedie/tragedie, hofmuziek, opera, comédie-ballet, hofdans, hofballet, Monteverdi;
- verschuiving van religieuze aandacht naar wereldlijke macht;
- Italiaanse hoven (hof van Mantua, de familie Medici);
- Versailles: tuinen, exterieur, interieur en wandtapijten (Lodewijk XIV);
- vorstelijke verzamelingen.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

- Kunst en religie, levensbeschouwing
- Visies op geschiedenis: christelijke heilsgeschiedenis, mythologische en historische visies op geschiedenis via scheppingsverhalen uit de oudheid en via klassieke historieschrijvers. Pogingen om - allegorisch - deze twee werelden te verbinden.
- Bijvoorbeeld:
- oudheid, klassieke mythologie: liefde van de goden;
- humanisme: portretten en individualisering.
- Voorbeelden: Ovidius ('Metamorfosen'); Lodewijk XIV als Apollo, zonnegod, keizercultus.

Kunst en esthetica

- Schoonheid als eenheid van delen, maat, verhouding, symmetrie, orde.
- Klassieke theorieën over schoonheid.
- Werkelijkheid en ideaal.
- Ontwikkelingen in de muziek: prima en seconda prattica, akkoordbegrip.
- Commedia dell'arte: eenheid van persoon en rol.
- Retorica en affectenleer.
- Natuur: wetten van de (goddelijke) natuur gezocht, 'schone natuur'.
- Originaliteit: inventiviteit binnen de bestaande kaders.
- Voorbeelden: Plato, Aristoteles, Alberti, Vasari, Bellori.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Ontworsteling aan 'ambacht'; naar 'artes liberales', ook theoretische kennis. Naast 'vrije ondernemer' toch grootste status als 'hofkunstenaar'.
- Opleiding: onder Lodewijk XIV zeer gecentraliseerd in 'academies'.
- Opdrachtgevers: naast het hof ook kerkvorsten, patronage.
- Organisatie samenleving: streven van vorsten naar sterkere, centrale macht, ook economisch.
- Verzamelingen: vorsten verzamelen oudheden en eigentijdse kunst → status van de vorst.

Kunst en vermaak

- Thema's zoals liefdes der goden hebben ook een vermaaksfunctie.
- Monodie, specifiek instrumentale muziek.
- Villa's als 'lustoorden'.
- Spelletjes en fonteinen in tuinen.
- Theaterspektakel, opera (Lully, Molière).
- Hofdans, hofballet en danssuite (gestileerde dansen en muziek).

Kunst, wetenschap en techniek

- Optica, perspectief, anatomie, landmeten, cartografie.
- Onderzoek van werkelijkheid.
- Samenhangend, steeds 'mechanischer' wereld (machinerieën).
- Voorbeeld: Leonardo.

Kunst intercultureel

- Ontdekkingsreizen.
- Voorbeeld: 'Le bourgeois gentilhomme'.

3.3.2

Onderwerp 2: Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw

Accenten binnen het onderwerp:

- liederencyclus; opera; Wagner, Bayreuth, Gesamtkunstwerk;
- melodrama;
- fotografie en het streven naar realiteit in de beeldende kunst;
- ballet;
- wereldtentoonstellingen;
- openbare concertzalen (Concertgebouw);
- verzamelingen: op verschillend gebied; openbare collecties (bijvoorbeeld Louvre, British Museum, Rijksmuseum); privécollecties.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Visies op geschiedenis: een voortgaand, lineair proces (met verschillende uitkomsten).

Kunst en esthetica

- 'Schoonheid' relatiever begrip: afhankelijk van plaats in historisch proces - tijd - plaats.
- Lyriek en dramatiek.
- Verhevigde gevoelsuiting.
- Muzikale principes: absolute muziek tegenover symfonisch gedicht (Hanslick).
- Interpretaties van het begrip 'natuur': idealistische en 'materialistische' uitgangspunten (ideale natuur; natuur als godsdienst; natuur als materieel feit; natuur als proces).
- Originaliteit tegenover traditie: je eigen tijd reflecteren; individualisme en idee van de geniale kunstenaar; soms virtuositeit.
- Voorbeelden: Carus, Goethe, Baudelaire.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Opleiding: toneel-, dans-, kunstacademies en conservatoria; kunstenaars gaan ook zelf op zoek naar leermeesters (historische voorbeelden of 'de natuur zelf').
- Opdrachtgevers: de vrije markt, de staat koopt kunst.
- Organisatie samenleving: nationaal bewustzijn; naties, staat - burgers → streven naar vrije wereldhandel; concurrentie.
- Verzamelingen: systematiseren van collecties naar soort en naar tijd/plaats. Verzamelingen ook gekoppeld aan prestige van een staat.

Kunst en vermaak

- Musea/tentoonstellingen ter lering en vermaak.
- Liederencyclus, wals, operette, romantisch ballet, vaudevilletheater.
- Salons, openbare concertzalen, schouwburgen en operahuizen ook als plaatsen van sociaal gebeuren; wisselwerking tussen kunst en groter publiek.

Kunst, wetenschap en techniek

- Opkomst muziekwetenschap en kunstgeschiedenis.
- Specialisatie wetenschappen, ook in zekere zin specialisatie in de kunsten; tegelijkertijd behoefte bij elkaar te komen in Gesamtkunstwerk.
- Samenwerking met ingenieurs: ijzer/glas constructies.
- Toename reproductiemogelijkheden.
- Gaslicht en elektriciteit in het theater; meer realistisch spektakel.
- Fotografie.

- Verwetenschappelijking van het verzamelen.
- Voorbeelden: Crystal Palace, Eiffeltoren.

Kunst intercultureel

- Effecten van kolonialisme en wereldtentoonstellingen.
- Kennis van de wereld vergroot door fotografie (etnografische foto's, reisfoto's).
- Voorbeelden: Debussy, Petipa, Van Gogh.

3.3.3 **Onderwerp 3: Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw**

Accenten binnen het onderwerp:

- architectuur - systeembouw, vorm en functionaliteit;
- futurisme;
- Schönberg in verband met expressionisme en seriële muziek; Strawinsky en antiromantische tendensen; Satie;
- naar abstractie in de beeldende kunst;
- Ballets Russes;
- kostuumontwerpen van Popova, Stepanova;
- expressionistische dans;
- jazz;
- film/theater en verwerping van 'realisme' (Eisenstein, Brecht);
- verzamelingen: collectie museum Kröller-Müller, volkenkundige musea, volksmuziek (Bartók).

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Visies op geschiedenis: breuk met het verleden.
- Utopieën van nieuwe tijd: kunst is baanbreker voor die nieuwe tijd; kunst wil maatschappij veranderen.
- Kunst heeft op zich geestelijke waarde (democratisering van de kunst als gedachte), zeker abstractie, en universele betekenis (heeft geen verhalen, verwijzingen nodig).
- Voorbeelden zijn ondergeschikt aan vormgeving en onderzoek.

Kunst en esthetica

- Van het materiële naar het geestelijke: verwerping natuurgetrouwheid; vorm, verhouding (De Stijl).
- Expressietheorieën; vervreemding; emancipatie van de dissonant (Kandinsky, Brecht).
- Morele aspecten van verwerpen van decoratie (form follows function; Loos).
- Definiëren van specifieke grondslagen van elke kunstdiscipline; bij muziek en dans meer op de voorgrond treden van het ritme.
- Natuur: de structuur achter de zichtbare natuur.
- Originaliteit: samen met een groep gelijkgestemden het nieuwe brengen.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Opleiding: andere dan traditionele academies zijn nodig met een onderzoekende, experimentele houding (Bauhaus); zelfstandige gezelschappen (dans, drama, muziek).
- Opdrachtgevers: waarderen en steunen de onafhankelijkheid van kunstenaars en hun zoeken naar nieuwe mogelijkheden.
- Maatschappelijke organisatie: 'breukvlak': oude en nieuwe maatschappelijke vormen botsen; nationalisme versus internationalisme; socialisme.
- Verzamelingen: kunstgalerieën; individuen, naar eigen smaak (de staat verzamelt oude kunst).

Kunst en vermaak

- Film als amusement, theatershows.
- Amusementsideeën van muziek.

Kunst, wetenschap en techniek

- Kunst probeert de werkwijze van wetenschap te hanteren: grondslagenonderzoek; muzikale bronnen (partituren); kunst als 'laboratorium' (Bauhaus); onderzoek nieuwe materialen en hun eigenschappen; uitbreiding begrip klankkleur.

Kunst intercultureel

- Onderzoek volksmuziek (Bartók).
- Maskers en beelden uit Afrika en Oceanië.
- Jazz.
- Niet-Europese invloeden op Picasso, Matisse en Kirchner.
- Exotische aspecten van Ballets Russes.
- Theater: oosterse invloeden.

3.3.4 **Onderwerp 4: Massacultuur vanaf 1950**

Accenten binnen het onderwerp:

- popart en massamedia;
- soaps, comedy, tv-drama, videoclip;
- musical;
- mainstream en subculturen;
- popmuziek, filmmuziek, elektronische muziek;
- fusion en cross over;
- multidisciplinaire kunst;
- postmodernistische kunst in relatie tot massacultuur;
- verzamelingen: bijvoorbeeld Centre Pompidou, Groninger museum.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Visies op geschiedenis: fragmentarisch; opgeven van vooruitgangsidee; richtinggevende ideologieën zijn er niet; consumeren, vermaakt worden.
- Postmodernisme, Jencks
- Grote verscheidenheid in levensbeschouwingen waaronder relativisme, cynisme, 'no illusion' (punk), hedonisme.
- Veelheid van betekenissen door citaten en fragmenten; realiteiten; eigen fantasieën (Eco).
- Bijvoorbeeld: 'verleidelijke' massaproducten; rollen die mensen spelen, 'sterren'; seks en geweld; (nep)sentimentele beelden; geësceneerde beelden.

Kunst en esthetica

- Geen vaststaande esthetische normen.
- Herwaardering ornament.
- Herwaardering verhalende verwijzingen.
- Complexiteit en tegenspraak (Venturi).
- Herwaardering figuratie.
- Cultuurrelativisme.
- Natuur: natuur en clichés over de natuur.
- Originaliteit: hoeft niet; clichés en (stijl)citaten mogen.
- Grensoverschrijdingen van veel kunstdisciplines.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Opleiding: vrij individualistische, eclecticische leerroute.
- Opdrachtgevers:
 - voor zogenaamde hoge cultuur subsidies en sponsors;
 - massacultuur → marktmechanismen.
- Het spanningsveld tussen 'hoge' en 'lage' kunst.
- Sterrendom.
- Maatschappelijke organisatie: globalisering; sterke individualisering (pluralisme, subculturen).
- Verzamelingen: behalve eigen smaak, inspelen op actualiteit; kunst als handel en investering.

Kunst en vermaak

- Hollywoodfilms, tv, reclame, stripverhalen, posters, megatentoonstellingen en manifestaties.
- Popmuziek, soaps, videoclip, musicals.
- Kleding.

Kunst, wetenschap en techniek

- Reproduceerbaarheid.
- Computertechnieken en elektronische kunst; virtual reality.

- Audiovisuele media.

Kunst intercultureel

- (Stijl)citaten uit verschillende culturen, c.q. subculturen.
- Fusion, cross over.
- Wereldwijd opereren van kunstenaars.
- Westerse kunst als maatstaf versus cultuurrelativisme.
- Kunst van kunstenaars met een migratieachtergrond; wereldmuziek.

4 Het centraal examen

4.1 Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor Het examenblad, www.examenblad.nl

4.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift

Voor dit examen is geen vakspecifieke regel vastgesteld.

4.3 Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor Het examenblad, www.examenblad.nl

4.4 Computertoetsing

Het centraal examen kunst (beeldende vormgeving, dans, drama, muziek, algemeen) wordt op de computer aangeboden. Het is van belang dat er voor iedere leerling een computer met koptelefoon beschikbaar is tijdens het examen.

Bijlage 1. Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Vaardigheden
- Domein B Invalshoeken voor reflectie
- Domein C Onderwerpen.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De CEVO wijst uit domein C drie onderwerpen aan voor het havo-examen en vier onderwerpen voor het vwo-examen. De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast en maakt indien nodig een beperking en een specificatie bekend van de examenstof.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

1. De kandidaat kan:
 - de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, dans, drama en muziek die voorwaardelijk zijn voor adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur;
 - informatie over kunst en cultuur herkennen, benoemen en toepassen om verbanden aan te geven;
 - bij het reflecteren bronnenmateriaal op een adequate wijze hanteren;
 - overeenkomsten en verschillen noemen en beargumenteren met betrekking tot het beschouwingsapparaat bij de vier kunstdisciplines (alleen vwo).

Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Subdomein B1: Kunst en religie, levensbeschouwing

2. De kandidaat kan aangeven met welke visies, doelen, middelen en inhoud de kunsten religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken.

Subdomein B2: Kunst en esthetica

3. De kandidaat kan aangeven welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering een rol spelen.

Subdomein B3: Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

4. De kandidaat kan aangeven welke invloed opdrachtgevers en politieke ideeën hebben op de rol en de inhoud van kunst en op de positie van de kunstenaar.

Subdomein B4: Kunst en vermaak

5. De kandidaat kan aangeven hoe vorm en inhoud bepaald worden door de vermaaksfuncties van kunst in relatie tot het daarbij betrokken publiek.

Subdomein B5: Kunst, wetenschap en techniek

6. De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken.

Subdomein B6: Kunst intercultureel

7. De kandidaat kan aangeven hoe Westerse en niet-Westerse kunst en cultuur elkaar wederzijds beïnvloeden.

Domein C: Onderwerpen

8. De kandidaat kan de eindtermen van domein A en B toepassen op voorbeelden uit de volgende onderwerpen:
- de cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw;
 - de hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw;
 - de burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw;
 - de cultuur van Romantiek en realisme in de negentiende eeuw;
 - de cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw;
 - de massacultuur vanaf 1950.

Bijlage 2. Nadere explicitering van termen en begrippen

Inleiding

Deze bijlage betreft een nadere toelichting op eindterm 1 uit het domein A van kunst (algemeen). eindterm 1 uit het domein A luidt als volgt: *“De kandidaat kan de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, drama, dans en muziek die voorwaardelijk zijn voor een adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur.”*

De bijlage biedt een explicitering van termen en begrippen uit het beschouwingsapparaat van de verschillende kunstdisciplines. Deze bijlage is een groeidocument dat op basis van evaluatie en commentaar vanuit het werkveld kan worden aangevuld en bijgesteld.

Het doel van deze bijlage is om docenten en examenkandidaten handvatten te bieden, om begrippen uit de verschillende kunstvakdisciplines te kunnen gebruiken en daarbij op zinvolle wijze overeenkomsten en verschillen tussen disciplines te kunnen duiden. Het beschouwingsniveau dat in dit document door het College voor Toetsen en Examens gehanteerd wordt, gaat niet verder dan voor kunst (algemeen) nodig is.

Voor de verschillende disciplines wordt (grotendeels) eenzelfde indeling in categorieën gehanteerd, ook al leidt dit er soms toe dat conventies in een bepaald werkveld worden doorbroken. Voor de disciplines beeldend, dans, film, theater en muziek is er geordend naar:

- I. Voorstelling:** Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama / dans / muziek / film wordt er getoond.
- II. Inhoud:** Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving:** Hoe wordt de voorstelling vormgegeven/afgebeeld door middel van beeld/dans/spel/muziek/filmtechniek?
- IV. Materiaal/techniek (bij beeldend) of theatervormgeving (bij de podiumkunsten drama, dans, muziek):** Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling vormgegeven?

Inhoud

BEELDENDE KUNST EN VORMGEVING

- I. Voorstelling: Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object? **Wat is er te zien en/of te horen in een installatie?**
- II. Inhoud: Waar gaat het werk over: wat is het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt **het kunstwerk** vormgegeven door middel van beeld? Hoe wordt het gebouw/object/affiche vormgegeven?
- IV. Materiaal/techniek: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling/het gebouw/object/affiche vormgegeven?

DRAMA (THEATER)

- I. Voorstelling: Wat is er te zien **en/of te horen**? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het theaterstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

DANS

- I. Voorstelling: Wat is er te zien **en/of te horen**? Wat voor soort dans(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het dansstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling vormgegeven door middel van dans?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de dansvoorstelling vormgegeven?

MUZIEK

- I. Uitvoering /voorstelling: Wat is er te horen **en/ of te zien**? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling/het concert vormgegeven door middel van muziek?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de muziekvoorstelling vormgegeven?

FILM

- I. Voorstelling: **Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) wordt er getoond?**
- II. Inhoud: Waar gaat de film over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van
 - a. spel,
 - b. theatervormgeving,
 - c. filmtechnische vormgeving: met welke filmspecifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de filmvoorstelling vormgegeven?

BEELDENDE KUNST, ARCHITECTUUR EN VORMGEVING

- I. Voorstelling: Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object? **Wat is er te zien en/of te horen in een installatie?**
- II. Inhoud: Waar gaat het werk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt **het kunstwerk** vormgegeven door middel van beeld? Hoe wordt het gebouw/object/affiche vormgegeven?
- IV. Materiaal/techniek: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling/het gebouw/object/affiche vormgegeven?

I. Voorstelling

Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object, zoals een servies of op een kledingstuk?

De voorstelling is een beschrijving van de 'dingen' die zijn weergegeven op het schilderij, in de sculptuur of op het object. Bijvoorbeeld: een mens, een interieur, een landschap, (kleur)vlakken of een combinatie daarvan.

II. Inhoud

Waar gaat het werk over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Een onderwerp of thema kan bijvoorbeeld bijbels, mythologisch, historisch, literair, maatschappelijk of politiek zijn. Een idee of concept kan bijvoorbeeld het uitdrukken van evenwicht en harmonie zijn (zoals bij Mondriaan).

Als het onderwerp verhalend is, kun je het werk analyseren aan de hand van de 5 w's.
< zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of materiaal/techniek en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van een voorstelling van een (bedroefde) vrouw met een liggende man op schoot, kan het onderwerp Maria en Jezus zijn, of specifiek nog een piëta of een bewegingsscène. De boodschap of (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak (mede)lijden of verdriet.

III. Vormgeving

Hoe wordt **het kunstwerk** vormgegeven door middel van beeld? Aspecten van beeldende vormgeving zijn **vorm, ruimte, licht, kleur en compositie.**

vorm

Denk daarbij aan tweedimensionale (vlak, plat) en driedimensionale vormen (ruimtelijk, plastisch), abstracte of figuratieve vormen, schematische, gestileerde, organische, geometrische vormen etc.

ruimte

Dit gaat over ruimtelijkheid en plasticiteit bij driedimensionale vormen en de suggestie van dieptewerking of plasticiteit in tweedimensionale werken.

Suggestie van dieptewerking ontstaat vooral door overlapping en (lijn)perspectief. Suggestie van plasticiteit ontstaat door licht en schaduw.

licht

Dit gaat over de werking van licht op driedimensionale vormen en de effecten van licht bij architectuur (glas) en over de suggestie van licht in tweedimensionale werken: natuurlijk licht, kunstlicht; licht-donkercontrasten (clair-obscur).

kleur

Denk daarbij aan primaire kleuren, gemengde kleuren, kleurhelderheid, kleurverzadiging, kleurcontrasten, kleursymboliek.

compositie

Dit is de ordening/plaatsing/groepering van vormgevingsaspecten tot een beeldend geheel (bijvoorbeeld een symmetrische compositie, een dynamische compositie).

IV. Materiaal en techniek

materiaal

Met welke materialen is het schilderij/ de sculptuur/het gebouw/het object gemaakt?

De kunstenaar/architect of vormgever heeft gewerkt met bijvoorbeeld: verf, hout, klei, marmer, metaal, glas, (bak)steen, drukinkt, textiel.

Techniek en hanteringswijze

Met welke technieken is het schilderij/ de sculptuur/het gebouw/het object (bijvoorbeeld servies of kledingstuk) vormgegeven?

De techniek is de manier waarop (met gereedschap) het materiaal wordt verwerkt.

Bijvoorbeeld: schilderen, tekenen, hakken, boetseren, metselen, drukken, naaien of breien.

De hanteringswijze is de manier waarop de kunstenaar zijn gereedschap en materiaal gebruikt, bijvoorbeeld: grof of fijn, glad of ruw.

DRAMA (THEATER)

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het theaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
Bijvoorbeeld: teksttoneel, fysiek theater, cabaret, poppenspel of locatietheater.

II. Inhoud:

Waar gaat het theaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

De inhoud van theaterstukken is veelal gebaseerd op een tekst. Deze tekst kan gebaseerd zijn op een boek, film, historische gebeurtenissen, volledig nieuw zijn of speciaal zijn geschreven. Joost van de Vondel schreef *Gijsbrecht van Amstel* bijvoorbeeld ter gelegenheid van de opening van de Schouwburg van Amsterdam in 1637. Hij baseerde zijn stuk gedeeltelijk op middeleeuwse gebeurtenissen en op het klassieke verhaal van Aeneas en de val van Troje. Daarnaast zijn er theatervormen waarin tekst nauwelijks of geen rol speelt, bijvoorbeeld fysiek theater, mime en slapstick. De inhoud van een theaterstuk kan ook voortkomen uit improvisatie van de acteurs.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatervormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het theaterstuk en/of in de intentie van de maker. In het geval van Vondels *Gijsbrecht van Amstel* is het onderwerp het verzet tegen de belegering van de stad Amsterdam in de middeleeuwen. De boodschap of (diepere) betekenis is de grootsheid van de stad Amsterdam in de zeventiende eeuw.

Een theaterstuk kan worden geanalyseerd aan de hand van de **spelgegevens**, die bestaan uit de **5 w's**:

wie

Wie zijn de personages in het stuk? Een personage kan een type zijn, bijvoorbeeld Batman en de Joker (personages met één of hoogstens twee karaktereigenschappen) of een karakter zoals Gijsbrecht van Amstel of Mutter Courage (personages met meerdere karaktereigenschappen, vaak met een karakterontwikkeling).

wat

Wat zijn de personages aan het doen, wat gebeurt er in het stuk? Het gaat hier het plot, het conflict, de spanningsopbouw (bijvoorbeeld: inleiding, opbouw, climax, afloop).

waar

Waar speelt het stuk of de scène zich af? Het gaat om de plaats, ruimte, locatie waar het stuk zich afspeelt. Bijvoorbeeld: buiten op een berg, in een kamer in een huis of op de maan. De locatie kan ook onbestemd of abstract zijn.

wanneer

Wanneer speelt het stuk of de scène zich af, in welke tijd? Het gaat over plaatsing in de historische tijd en over de tijdsverloop in het stuk. Bijvoorbeeld: chronologisch, fragmentarisch, tijdsprongen, flash back, flash forward.

waarom

Wat is het motief van de personages? Het gaat over de beweegredenen van de handeling. Bijvoorbeeld: waarom is de Joker de eeuwige vijand van Batman? Waarom wil Mutter Courage geen vrede? (Ze verdient namelijk haar geld met de oorlog.) De beweegredenen kan ook onduidelijk of zelfs afwezig zijn. Bijvoorbeeld in het stuk *Wachten op Godot* van Samuel Beckett is het onduidelijk waarom twee mannen wachten op Godot.

III. Vormgeving:

Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel? Spel kent de volgende aspecten:

lichaam

- mimiek (gezichtsuitdrukking)
- gebaren en bewegingen (bijvoorbeeld het waggelen van een dikke dame)
- lichaamshouding (zoals een stijve nek voor een koppig persoon, of het ingezakt zitten van een sloom figuur)
- handeling (roken, neuspeuteren, op het horloge kijken)

stem

- volume (hard of zacht)
- accent (stads- of streekaccent)
- klankkleur (hoog en licht of zwaar en donker, nasaal, 'hete aardappel in de keel').
- intonatie (veel of weinig variatie in toonhoogte)
- het gebruik van klemtonen
- timing (langzaam of snel, pauzes)
- veel of weinig emotie in de stem

speelstijl

Onder speelstijl verstaat men een wijze van spelen, die over het algemeen kenmerkend is voor een bepaald theatergenre zoals melodrama (soap), realisme, absurdisme, slapstick of episch theater.

De speelstijl kan ook gekoppeld zijn aan het regieconcept van de regisseur.

mise-en-scène

Hiermee bedoelt men het gebruik van de ruimte door de acteurs zoals:

- de plaatsing van personages in de ruimte (onderlinge afstanden, hoogteverschillen)
- het bewegen van de personages ten opzichte van elkaar en in de ruimte (de looplijnen)
- de blikrichting/focus van de personages
- het op- en afgaan van de personages

IV. Theatervormgeving:

Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

locatie

Dit is de plek die door de theatermaker of de regisseur gekozen is, waar de voorstelling plaatsvindt. In principe kan op elke locatie gespeeld worden (bijvoorbeeld in het theater of in een fabriekshal, buiten op straat of in de duinen).

decor

Dit is de toneeltoerusting waarmee de plaats van handeling wordt voorgesteld, ook projecties kunnen tot het decor behoren.

kostuum

Onder kostuum verstaat men de kleding van het personage.

grime en hair styling

Dit gaat over de opmaak van het gezicht van de acteurs en hun haardracht: denk hierbij onder andere aan schmink, pruiken en littekens.

rekwisieten

Rekwisieten zijn voorwerpen die in een voorstelling gebruikt worden door de spelers, zoals een pen of een zwaard. Ook stoelen en tafels die op een toneel staan zijn rekwisieten.

attributen

Een attribuut is een speciaal rekwisiet, dat bij een rol hoort, zoals een liniaal voor een strenge juf, een scepter voor een koning, de lier van Apollo, de sleutels van Petrus. Daaraan kun je het personage herkennen.

belichting

Door middel van belichting van de speelplek zorgt men voor zichtbaarheid van wat zich afspeelt, maar ook voor een bepaalde sfeer. Belichting kan de aandacht van het publiek op een bepaalde handeling richten. Denk hierbij aan de kleur en de intensiteit van het licht.

muziek

Theatervoorstellingen kunnen worden begeleid door muziek, die net als belichting, voor een sfeer of bepaalde emotie kan zorgen. Denk aan bombastische muziek om een opschepper te karakteriseren, of minimalistische muziek als ondersteuning van een sterfscène.

geluid en geluidseffecten

Ook door middel van geluid kunnen scènes worden ondersteund of benadrukt. Denk hierbij aan wapengekletter bij vechtscènes of geluidsdecor/soundscapes met zwembadgeluiden om een zwembad te verbeelden.

enscenering

Het geheel van positie en bewegen van de acteurs in combinatie met de theatervormgeving.

toneelbeeld

Het toneelbeeld is een 'still' uit de voorstelling. Alles wat je ziet op een bepaald moment van het stuk hoort bij het toneelbeeld: het decor, de kostuums, de rekwisieten, de belichting en de positie van de acteurs daarin.

DANS

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort dansvoorstelling wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: waar gaat de dansvoorstelling over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: hoe wordt de voorstelling vormgegeven door middel van dans?
- IV. Theatervormgeving: waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de dansvoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen?

Wat voor soort dans wordt er uitgevoerd? Bijvoorbeeld (verhalend) romantisch ballet, volksdans, moderne dans, streetdance of multimediale dans.

II. Inhoud:

Waar gaat de dansvoorstelling over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Als het onderwerp verhalend is, kun je de dansvoorstelling analyseren aan de hand van de 5 w's.
< zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatervormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van *Lamentation*, de danssolo van Martha Graham, is het onderwerp het lichaam als uitdrukkingmiddel van verdriet. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak universele rouw of lijden. Bij het *Zwanenmeer* is het onderwerp het sprookje over de witte en de zwarte zwaan. De (diepere) betekenis is hier de strijd tussen goed en kwaad.

III. Vormgeving

Hoe wordt de uitvoering/voorstelling vormgegeven door middel van dans?

Vormgeving in dans gebeurt door de keuzes die een choreograaf maakt in het gebruik van ruimte, tijd en kracht door de dansers.

In dans kan het lichaam ook gebruikt worden zoals bij spel in drama (bijvoorbeeld mimiek, handgebaren en stem) > zie drama.

1. Ruimte

Dans voltrekt zich altijd in ruimte. In de meest brede zin van het woord is ruimte de reële of virtuele plek, locatie, waar de danser danst. Ruimte kent een aantal aspecten, zoals:

richtingen

In het horizontale vlak zijn er diverse richtingen waarin de danser de ruimte kan doorsnijden. Denk hierbij aan voor- en achterwaarts, zijwaarts en diagonaal. Ook de blikrichting (focus) van de danser is van belang.

hoogtelagen

In het verticale vlak kan de danser zich bewegen in drie lagen: hoog, midden en laag. De lagen worden gedacht vanuit het bekken van de danser, dat als 'midden' wordt gezien. Dus springen is dan 'hoog' en zittend/liggend de grond gebruiken is 'laag'.

combinaties van richtingen, hoogtelagen en voortbeweging in de ruimte

Op het moment dat een danser zich beweegt in de ruimte gebruikt hij richtingen en hoogtelagen. De variaties daarin kunnen leiden tot patronen (bijvoorbeeld lijn, cirkel, slinger, spiraal, acht), vormen van het lichaam van de danser (bijvoorbeeld: rond of hoekig of groot, helemaal uitgestrekt of klein, helemaal in elkaar).

2. Tijd

Dans voltrekt zich niet alleen in de ruimte, maar ook in tijd. Dans heeft een duur (acht maten voor een paar passen, avondvullend voor een sprookjesballet bijvoorbeeld), een tempo (van uiterst langzaam tot extreem snel), een ritme en maat (zie bij muziek). Kortom, dans maakt een bepaalde onderverdeling van de tijd zichtbaar.

3. Kracht

Dansers zetten altijd een bepaalde kracht in om te dansen. Dans is, vanuit kracht gezien, een spel tussen de krachtsinzet van de danser en de zwaartekracht die voortdurend inwerkt op zijn/haar lichaam. De ingezette kracht kan variëren van zeer sterk tot zeer zwak. Denk hierbij aan:

spanning (tonus)

Om te kunnen bewegen moet de danser zijn spieren aanspannen en ontspannen, afhankelijk van de beweging die hij wil maken. Je kunt hierbij denken aan krachtsinspanning om bepaalde bewegingen technisch te kunnen uitvoeren (been optillen, springen, maar ook loslaten/laten vallen of ontspannen), maar ook spierspanning in bewegingen gebruiken om iets uit te drukken (de wijze waarop je eenzelfde bewegingen kunt uitvoeren om er een andere betekenis aan te geven).

gewicht

Het lichaam van de danser heeft een gewicht dat bewust kan worden ingezet. De danser kan bijvoorbeeld zijn gewicht inzetten om te vallen en te rollen, maar hij kan zijn gewicht ook ogenschijnlijk ontkennen door heel licht te dansen of te springen.

aanzet, impuls

Het karakter van een beweging hangt sterk af van de aanzet die de danser actief geeft aan de beweging: hij kan een sterke aanzet meegeven of een zeer lichte. Als de danser zelf inactief is en de aanzet van zijn beweging komt van buiten, dan spreken we van een impuls. Denk daarbij aan een duw van een andere danser, het in beweging gezet worden door een decorstuk bijvoorbeeld.

Vorm en vormelementen, choreografie

Ruimte, tijd en kracht zijn de vormgevingselementen die we voor dans benoemen. Wanneer er sprake is van meerdere dansers in een choreografie dan spelen de aspecten structuur en samenwerking een belangrijke rol.

structuur

Er is sprake van structuur wanneer er door (de variaties op) de volgorde van de danspassen en de danscombinaties een samenhangend geheel ontstaat.

Door variaties ontstaan er verschillen tussen de individuele dansers. Bijvoorbeeld: canon (starten van een danscombinatie na elkaar), opeenvolging (starten van een enkele beweging na elkaar), herhaling of omkering van danscombinaties.

samenwerkingsvormen

Een samenwerkingsvorm is de manier waarop de dansers samenwerken in een choreografie, ofwel de wijze waarop de interactie tussen de dansers plaatsvindt. Bijvoorbeeld: actie/reactie, leunen/steunen of unisono (gelijktijdig bewegen).

III. Theatervormgeving

> zie drama.

MUZIEK

- I. Uitvoering /voorstelling: Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling/het concert vormgegeven door middel van muziek?
- IV. Theatervormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de muziekvoorstelling vormgegeven?

I. Uitvoering/voorstelling:

Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
Bijvoorbeeld een concert van een symfonieorkest, een optreden van een pop-/rockband, van een jazzband; een muziektheaterstuk zoals een opera of een musical; een liederenrecital; koorwerk.

II. Inhoud

Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Bij sommige muziekstukken is sprake van een verhaal. Bijvoorbeeld bij muziektheaterstukken als opera, operette en musical. Het verhaal kan worden geanalyseerd aan de hand van de spelgegevens, die bestaan uit de 5 w's.

> zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatervormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van het muzieknummer *Star Spangled Banner* van Jimi Hendrix is het onderwerp de Amerikaanse vlag of het bombardement van Engelse soldaten op een Amerikaans fort in 1814. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is het protest tegen de Amerikaanse regering eind jaren 60.

III. Vormgeving

Hoe wordt de uitvoering/voorstelling vormgegeven door middel van muziek?
Vormgeving in muziek gebeurt door de keuzes die een componist maakt in het gebruik van:

1. Toonhoogte

Toonhoogte is de hoogte van klanken, instrumenten en/of stemmen. De toonhoogte wordt aangegeven door noten, genoteerde klanken. Een **melodie** is een opeenvolging van klanken van verschillende toonhoogte, in een bepaald ritme, die als een herkenbaar geheel kan worden ervaren.

Elementen die met toonhoogte te maken hebben zijn akkoorden (samenklanken van twee of meer tonen), harmonie (de rangschikking van akkoorden), dissonant, consonant, een- en meerstemmigheid, homofonie en polyfonie, atonaliteit en tonaliteit.

Tonaal en atonaal:

In tonale muziek is er een relatie tussen de verschillende tonen van de toonladder (C-D-E-F-G-A-B-C), niet alle tonen zijn even belangrijk. Door de hiërarchie is de eerste toon van de toonladder, de grondtoon, en eventueel het akkoord dat hierop gebouwd wordt, het belangrijkste. Grondtoon en akkoord bepalen onder andere de toonsoort.

Bij atonale muziek ontbreekt deze hiërarchie voor een deel, waardoor de muziek een bepaalde onvoorspelbaarheid heeft.

2. Toonduur

Toonduur is de lengte, de tijdsduur van klanken. Toonduur is bepalend voor de volgende aspecten:

maat

Dit is de indeling van de muziek in gelijke eenheden van één of meerdere tellen; bekend zijn tweekwartsmaten (2/4, mars), driekwartsmaten (3/4, wals en mazurka bijvoorbeeld) en vierkwartsmaten (4/4, tango).

ritme

Dit is de indeling in tijd van korte en lange klanken en eventuele momenten van stilte tussen deze klanken (rusten) en de accenten die hierin gelegd kunnen worden. Een bijzonder ritmisch gegeven is de syncope: een verschuiving van het accent, waardoor het accent niet óp de tel maar net vóór of net ná de tel ligt.

3. Tempo

Tempo is de snelheid van een muziekstuk. Muziekstukken kunnen snel of langzaam worden gespeeld (hoog of laag tempo) en er kan sprake zijn van tempowisselingen waarbij vertraagd of versneld wordt. In de popmuziek wordt tempo aangeduid met BPM (= Beats Per Minute)

Opmerking: ritme en tempo zijn twee verschillende fenomenen. Het tempo van een muziekstuk kan langzaam zijn en toch snelle ritmische bewegingen kennen.

4. Dynamiek (klanksterkte)

Dynamiek is de klanksterkte van de muziek (decibels): hard en zacht en alles wat daartussen ligt, inclusief de overgangen van hard naar zacht of omgekeerd.

5. Klankkleur, timbre

Klankkleur of timbre is de eigen kleur, karakter van de individuele stem of het individuele instrument, van licht en helder tot vol en zwaar. Zo kan de ene sopraan licht en helder klinken, een andere sopraan donker en dramatisch.

Ook de combinatie van verschillende stemmen en instrumenten levert een eigen klankkleur op: koor, strijkorkest, symfonieorkest, blaasorkest (harmonieorkest, fanfare), popband en/of combinaties hiervan hebben alle een eigen, karakteristieke klank.

6. Vorm en vormelementen, compositie

Met de genoemde vormgevingsmiddelen (toonhoogte, toonduur, tempo, dynamiek en klankkleur) creëren componisten muziekstukken, composities. Een aantal compositie-elementen en compositievormen zijn:

motief

Een motief is een klein melodisch of ritmisch gegeven dat als basis dient voor een compositie (denk bijvoorbeeld aan de eerste vier noten van de vijfde symfonie van *Ludwig von Beethoven*: ...__). Een motief kan onderdeel uitmaken van een muzikaal thema.

thema

Een thema is een muzikale zin die bepalend is voor een muziekstuk en die gedurende het stuk meerdere keren voorkomt, al dan niet als variatie. Een thema kan één of meerdere motieven bevatten.

IV. Theatervormgeving

> zie drama.

FILM

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) is er te zien?
- II. Inhoud: Waar gaat de film over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van
 - a. spel,
 - b. theatervormgeving,
 - c. filmtechnische vormgeving: met welke filmspecifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) wordt er getoond?
Bijvoorbeeld een speelfilm (romcom, thriller, western, roadmovie), documentaire of een kunstfilm.

II. Inhoud:

Waar gaat de film over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept?
Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Als het onderwerp verhalend is, kun je de film(voorstelling) analyseren aan de hand van de 5 w's.
> zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud en vormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van de film(voorstelling) *The Great Dictator* van Charlie Chaplin is het onderwerp de dictatuur van Adolf Hitler. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak een aanklacht tegen het Derde Rijk.

III. Vormgeving

Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van

- a. spel > zie drama
- b. theatervormgeving > zie drama
- c. filmtechnische vormgeving

c. Filmtechnische vormgeving:

Met welke voor film specifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?
Specifiek voor film is de vormgeving door middel van:

1. Cameravoering, opnametechniek

Hiertoe behoren:

camerastandpunt

Dit is de plaats van de camera ten opzichte van dat wat gefilmd wordt:

- neutraal: Het onderwerp wordt op ooghoogte in beeld gebracht.
- kikker: Het onderwerp wordt van onderaf in beeld gebracht.
- vogel: Het onderwerp wordt van bovenaf in beeld gebracht.
- camerahoek: De specifieke hoek ten opzichte van dat wat gefilmd wordt, schuin of recht ervoor.

camerabeweging

Vanuit een 'vaste' camera, op één plek:

- Het kan gaan om een horizontale, verticale of draaiende beweging of een zoombeweging.
- Het verplaatsen van de positie van de camera ten opzichte van het gefilmde:

Bijvoorbeeld het meebewegen van de camera door het lopen van de cameraman, door de camera op een rails te laten rijden, door het bevestigen van de camera aan een robot(arm), een auto of een drone.

Camera-afstand

De afstand van de camera tot het gefilmde: bijvoorbeeld een close-up (alleen het gezicht), medium-shot (vanaf het middel in beeld), totaal shot (volledig in beeld) of long shot (overzicht van een situatie of locatie van een afstand).

kadrering

De specifieke beeldduitsnede waarvoor de regisseur/cameraman kiest. Bijvoorbeeld de keuze om een persoon links, in het midden of slechts half in beeld te brengen.

cameraperspectief

Hierbij gaat het om de persoon van waaruit de gebeurtenis wordt geregistreerd:

objectief: De camera registreert wat er gebeurt. Je ziet de situatie van enige afstand, als toeschouwer, niet als betrokkene

subjectief: De kijker kijkt mee met een van de acteurs, kijker ziet wat de acteur ziet

scherpstelling

De keuze voor het deel van het beeld waarop de camera scherpstelt

2. Montage

Hierbij gaat het om de ordening van opgenomen beeld en geluid. Ook kan het gaan om toevoegingen aan het gefilmde materiaal (bijvoorbeeld: geluiden, beeldmanipulatie, animatie). Beelden kunnen door de manier waarop ze achter elkaar staan of 'geordend' zijn een bepaalde betekenis krijgen (bijvoorbeeld de montages van Eisenstein of de douchescène uit *Psycho*).

Special effects kunnen, behalve op de set, ook in de montage worden gecreëerd. Denk daarbij aan slow motion maar ook aan digitale technieken als Computer-Generated Imagery.

In film kan geluid (bijvoorbeeld geluidseffecten, muziek, voice-over) ook in de montage nog worden toegevoegd (anders dan bij drama).

